

De Ommelander: een ultraliberale stem uit Groningen

LIESBET WINKELMOLEN

De Ommelander – An Ultra-Liberal Voice from Groningen

In 1830-31 the southern parts of the Kingdom of the Netherlands fought for their independence, which would lead to the secession of Belgium. This revolution evoked nationalistic feelings in the north, and as a result, liberal critics of the conservative, bureaucratic and centralistic rule of King Willem I restrained themselves. Cautious voices of opposition that had arisen now fell silent, and many oppositional periodicals stopped appearing. In the northern province of Groningen, however, the ultra-liberal periodical *De Ommelander* came out and raised its voice during the years 1831-34. *De Ommelander* put forward extreme opinions on polity: it argued for restrictions on the power of the King, for a constitution with ministerial responsibility, for reduction of bureaucracy, and for a new elective system. No wonder that the government in The Hague read *De Ommelander* closely and prosecuted the editors as soon as it found a reason to do so.

This article outlines the opinions put forward in *De Ommelander* and places the periodical in the context of the province of Groningen. It is argued that these ideas were rooted in a society of emancipated farmers, seeking influence in provincial politics.

Toen Jan van Speijk op 5 februari 1831 op de Schelde zijn boot opblies, maakte dat in het hele land een enthousiasme los dat jaren zou duren. Gedichten, optochten, een praalgraf in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, voor eeuwig een marineschip met zijn naam, dat waren wat parels in de ‘onverwelkelijke kroone des roems’ die Van Speijk ten deel viel. Elk overblijfsel van schip en commandant werd object van verering in de golf van vaderlandsliefde die het Noorden in die jaren overspoelde. Met z’n allen achter het vaderland leek na de Belgische Opstand het devies te zijn geworden, waarbij de politiek ondergeschikt werd gemaakt aan de natie. De oppositie, die in de decennia daarvoor voorzichtig van zich was gaan laten horen, verstomde. Van Zanten schrijft:

Hoe meer het gevoel groeide dat Willem I en het vaderland onrecht werd aangedaan, hoe kleiner de behoefte werd om het politieke bestel te evalueren of te herzien. Op den duur werd het schrijven en reflecteren op staatkundige kwesties zelfs als landsverraderlijk gezien, en het liberalisme geassocieerd met de Franse en Belgische ‘tuimelgeest’.

Dit repressief nationaal gevoel werd de discussie in de pers en de Tweede Kamer uiteindelijk fataal. Veel opiniebladen legden tussen december 1831 en het najaar van 1832 het loodje.²

Maar de kritiek verstomde niet helemaal. Juist in deze stille jaren verscheen in de provincie Groningen het kleine tijdschrift *De Ommelander*. Het blad had zo zijn bedenkingen bij de zelfmoord van Van Speijk die ruim een jaar na dato nog altijd veel teweegbracht:

Die zelfmoord, heldendaden noemt,
[...]
Is gansch onnut voor 't vaderland.³

en

Zing vrij den held van Speijk ter eer,
Vermeld zijn roem steeds meer en meer,
En vlecht om 't praalgraf lauwerbladen.
Doch zorgt dat in uw poëzij,
Gij altijd aan den lezer vrij
Laat, 't oordeel van zijn heldendaden.⁴

De redactie wist wel dat zij met dit soort stukken voorzichtig moest zijn. In augustus 1832 had zij nog geweigerd een ingezonden stuk met 'Bedenkingen omtrent den Heldendood van den ridder J.C.J. van Speijk' te plaatsen want het zou wellicht 'onzen vijanden een voorwendsel kunnen verschaffen, om ons geschrift in een hatelijk daglicht te stellen.'⁵ Inderdaad werd het blad in de gaten gehouden op het provinciehuis en op de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken. De in 1830 aangetreden Groningse gouverneur Rengers maakte zich zorgen en stuurde alle nummers op naar Den Haag, waar minister van Justitie Van Maanen zijn netwerk van geheim agenten en informanten onder andere gebruikte om oppositie tegen te gaan en persvrijheid te beperken.⁶ Ook *De Ommelander* zou daardoor getroffen worden, zoals we zullen zien.

Er is niet veel bekend over *De Ommelander*. Jeroen van Zanten noemt het blad niet in zijn hierboven al aangehaalde proefschrift over oppositievorming tijdens het bewind van Willem I. IJnte Botke bespreekt het in zijn dissertatie over de Groningse boeren in de context van de onrust die in de jaren '20 en '30 van de negentiende eeuw heerste op het Hogeland, het noordelijkste deel van de provincie. Datzelfde geldt ook voor Jelle Olthof en voor de recente *Geschiedenis van Groningen*. Zij baseren zich vooral op onderzoek van M.G. de Boer

2 Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) 327.

3 *De Ommelander* III/4 (15 november 1832), 53. Vgl. ook III/6 (13 december 1832), 96. Het Romeinse cijfer verwijst naar het halfjaar, het Arabische cijfer naar het nummer daarbinnen.

4 *De Ommelander* III/5 (29 november 1832), 80.

5 *De Ommelander* II/11 (23 augustus 1832), 176.

6 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 100-105.

Afb. 1 Voorkant van De Ommelander, halfjaar 1, nummer 6 dat Gouverneur Rengers meezond met zijn brief aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

uit 1934.⁷ Die positionering in de Groningse context is terecht, dat maakt alleen de titel van het blad al duidelijk. Een belangrijk deel van de artikelen in *De Ommelander* gaat over regionale kwesties, zoals bijvoorbeeld de samenstelling van de Provinciale Staten en de financiële situatie van de boeren. De zich emanciperende boeren voelden zich slecht vertegenwoordigd in de Staten en moesten dus andere kanalen zoeken om hun grieven te uiten. Maar het waren

7 IJnte Botke, *Boer en heer, 'De Groninger boer' 1760-1960* (Assen 2002) 297-298. Jelle Olthof, 'Vermogend, belezen en miskend, liberale herenboeren in Groningen', *Onvoltooid verleden, website voor de geschiedenis van sociale bewegingen* www.onvoltooidverleden.nl/index.php?id=179 (geraadpleegd 18 juni 2010). Jonn van Zuthem, 'Een nieuwe provincie 1814-1848', M.G.J. Duijvendak, H. Feenstra, M. Hillenga en C.G. Santing (red.), *Geschiedenis van Groningen*, deel III *Nieuwste Tijd-Heden* (Zwolle 2009) 109. M.G. de Boer, 'Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden (1833)', *Tijdschrift voor geschiedenis*, 49 (1934) 119-135 en 345-360.

niet alleen Groningse kwesties waarover in *De Ommelander* werd geschreven, het blad mengde zich ook nadrukkelijk in het debat over het hele politieke bestel, over wat Van Sas de sleutelbegrippen in het debat noemt: centralisatie, bureaucratie, vereenvoudiging en bezuiniging.⁸ *De Ommelander* nam daarbij een extreem, ultraliberaal standpunt in. Er werd in het blad gepleit voor inperking van de macht van de koning, voor een nieuwe grondwet met ministeriële verantwoordelijkheid, voor volkssoevereiniteit en voor drastische verkleining van het ambtenarenapparaat. Geen wonder dat het blad goed werd gelezen op het ministerie van Van Maanen en geen wonder dat de redactie werd vervolgd zodra er zich een aanleiding voordeed.

Aan de hand van *De Ommelander* zal ik laten zien dat er in de relatief stille jaren 1831-1834 ondanks het ‘repressief nationaal gevoel’ wel degelijk een oppositionele stem te horen was en het zal duidelijk worden dat het goed verklaarbaar is dat juist de provincie Groningen daarvan het toneel was. We moeten echter met Van Zanten constateren dat het gezag van Willem I op dat moment sterk genoeg was om die oppositie het hoofd te bieden.

De Ommelander

Vanaf oktober 1831 verscheen om de veertien dagen bij de gebroeders Mekel te Uithuizen *De Ommelander, Tijdschrift ter bevordering van het maatschappelijk welzijn* met als motto: ‘Prüfe, und behalte das güte’.⁹ Een abonnement kostte slechts f1,- per half jaar, maar het was dan ook maar een klein blaadje van 11 bij 18 cm. Die grootte heeft te maken met het zegelrecht: voor uitgaven kleiner dan twee vierkante palmen (dat is twee dm²) hoefde die belasting niet te worden betaald.¹⁰ De artikelen in *De Ommelander* zijn anoniem, maar de dagelijkse redactie van het tijdschrift was in handen van Jacob Huizinga, student Rechten in Groningen en Herman Adriani Middendorp.

Middendorp was de centrale figuur achter het tijdschrift. Hij werd geboren op 15 februari 1791 als tweede zoon van de predikant van de Nederlands Hervormde Kerk in Kolham, een klein dorpje in de buurt van Hoogezand. Zijn ouders waren relatief oud: Wobbina Arendina Adriani was 38 en Martinus Middendorp al 59. Twee jaar later werd het gezin gecompleteerd met een meisje. Vader Martinus stierf in 1805, twee dagen na de veertiende verjaardag van zijn zoon Herman. Waar het gezin vervolgens naartoe is gegaan, is ondui-

8 N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 426.

9 De spelling van de ondertitel wisselt. Het blad is per half jaar genummerd, ook de pagina's. Het eerste half jaar bevatten de nummers nog geen datum, daarna wel. Voor dit artikel maak ik gebruik van het exemplaar in de UB Leiden, sign. 1110 F 31-35. Het enige losse nummer dat ik heb gezien was een exemplaar dat gouverneur Rengers meezond met een geheime missive van 23 december 1831. NA Binnenlandse Zaken, Geheim, 1814-1850, nummer toegang 2.04.26.01, inv.nr. 21.

10 J.M.H.J. Hemels, *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869* (Nijmegen 1969) 22-23.

Men houdt er by voortdaring bijeenkomsten
of Klubben en is thans begonnen met de uitgave van
een tydſchrift, de Ommelander, waarvan de ſtrekking
mij al mede zeer verdacht voorkomt, zoo als U.
Hoogde geſt. zal kunnen ontwaren uit het laatſt
uitgekomen nummer 6, dat ik de eer heb hiernevens
te voegen, by Zonder uit het daarin voorkomende

Afb. 2 Detail uit de brief van 23 december 1831 waarin Gouverneur Rengers het Ministerie van Binnenlandse Zaken waarschuwt voor De Ommelander. Transcriptie: 'Men houdt er [in het noordelijk deel van de provincie LW] bij voortdaring bijeenkomsten of Klubben en is thans begonnen met de uitgave van een tijdschrift, De Ommelander, waarvan de strekking mij al mede zeer verdacht voorkomt, zoo als U Hoog-Edgestr. zal kunnen ontwaren uit het laatst uitgekomen nummer 6, dat ik de eer heb hiernevens te voegen' Bron: Nationaal Archief Den Haag, Binnenlandse Zaken, Geheim, 1814-1850, nummer toegang 2.04.26.01, inv.nr. 21.

delijk; wellicht naar Hoogezand, waar Wobbina in 1816 overleed. Zij moest de promotie van haar jongste zoon missen, die op 16 maart van dat jaar zijn medische dissertatie verdedigde in Groningen. Herman Adriani Middendorp, die als tweede naam dus de achternaam van zijn moeder had gekregen, vestigde zich als arts in Leens op het Hogeland, bezwangerde Ella Catharina Cleveringa, de dochter van de oliemolenaar uit het dorp, trouwde haar en kreeg samen met haar drie kinderen, van wie de twee jongsten overleefden. Deze Wobbina Arendina en Rudolphus zouden hun ouders al jong verliezen, maar daarover later meer.¹¹

Het waren onrustige jaren in Leens. Boeren kwamen in opstand tegen een gedwongen staatslening en het kwam tot relletjes. Wat de rol van Middendorp hierbij precies geweest is, is niet duidelijk, maar hij had zich een aanhanger getoond van Louis de Potter, de Belgische journalist en republikein die zich fel tegen Willem I afzette. En dan waren er de geruchten over een geheim politiek genootschap. Deze 'Maatschappij tot bevordering van het algemeen welzijn' leek de bestuurders niet direct gevaarlijk, maar wel verdacht en zij werd in de gaten gehouden, net zoals het (volgens gouverneur Rengers) eraan gelieerde liberale tijdschrift *De Ommelander*.¹²

Hoewel het moeilijk is het opkomend liberalisme en de diverse stromingen daarbinnen precies af te bakenen, is het wel duidelijk waar men voor stond:

11 Gebaseerd op De Boer, 'Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden' en op Groninger archieven die openbaar gemaakt zijn op www.allegroningers.nl (geraadpleegd in juli 2010).

12 De Boer, 'Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden'.

minder macht voor de koning, ministeriële verantwoordelijkheid, meer vrijheid van onderwijs, religie en drukpers, openheid van financiën en een grondwet waarin dit alles duidelijk verankerd was. En niet te vergeten minder bureaucratie en een kleiner ambtenarenapparaat. Van Zanten onderscheidt rond 1830 drie varianten van het liberalisme: het uiterst progressieve ultraliberalisme, een gematigder financieel-economisch liberalisme en een conservatief liberalisme. Voornaamste spreekbuis van het ultraliberalisme was het in oktober 1828 opgerichte blad *De Bijenkorf* met als een van de belangrijke redacteurs Dirk Donker Curtius. Deze advocaat (1792-1864) was een invloedrijke opposant van Willem I. In pamfletten en krantenartikelen riep hij onder meer op tot invoering van ministeriële verantwoordelijkheid en een rechtstreeks gekozen parlement. Er werd in *De Bijenkorf* ook gepleit voor meer vrijheid van drukpers en voor verregaande scheiding van kerk en staat, waarbij men zich steeds beriep op de grondwettelijke vrijheden. Vanaf 1831 werd het blad opgevolgd door *De Standaard*, opgericht door Donker Curtius.¹³

De Ommelander voelde zich thuis in dit ultraliberale gezelschap. Toen ook *De Standaard* in de zomer van 1832 ophield te bestaan, zag *De Ommelander* zichzelf als plaatsvervanger. Er werd een stuk uit *De Standaard* overgenomen over volksvertegenwoordiging, directe verkiezingen, openbaarheid en verantwoordelijkheid, waarbij dat blad enthousiast werd aangeprezen.¹⁴ Kennelijk stapten lezers van *De Standaard* ook daadwerkelijk over naar *De Ommelander*:

[...] daar, tot mijn leedwezen, mijn hooggeachte vriend *de Standaard* plotseling ongesteld is geworden, zoodat hij vooreerst niet meer uitgaat, hebben velen van deszelfs vrienden mij verzocht, dat ik hen ook om de veertiendagen mogt komen bezoeken.¹⁵

Naast overnames publiceerde *De Ommelander* ook eigen stukken over de positie van de koning, de grondwet en de bureaucratie. Hieronder zal ik ingaan op enkele discussies over het politieke bestel en de positie van *De Ommelander* daarin.

Koning, grondwet en bureaucratie

De regering van koning Willem I kan worden gekenschetst als bureaucratistisch-centralistisch; hij regeerde het liefst per Koninklijk Besluit, zette het Parlement regelmatig buitenspel en vervulde zowel door zijn vergaande bevoegdheden als door zijn persoonlijkheid een spilfunctie. In de woorden van Van Sas: ‘Willem I was de spelverdeler die naar eigen inzicht taken en verantwoordelijkheden spreidde; hij initieerde, intervenieerde en arbitreerde.’¹⁶

13 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 221-234.

14 *De Ommelander* 11/12 (6 september 1832), 188-192.

15 *De Ommelander* 111/2 (18 oktober 1832), 24.

16 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 417.

Hoewel *De Ommelander* soms werd uitgemaakt voor jacobijn of revolutionair, accepteerde het blad de monarchie als staatsvorm, maar het sloot zich wel nadrukkelijk aan bij de gedachte van Rousseau dat de soevereiniteit uiteindelijk bij het volk ligt.¹⁷ De vorst moet altijd opereren binnen de wet; doet hij dat niet, dan heeft 'de natie omtrent hem het regt van beledigde partij in al hare graden.'¹⁸ *De Ommelander* bekritiseert Willem I niet openlijk, kritiek wordt gegeven in de vorm van verhalen en allegoriën zoals bijvoorbeeld een 'Anecdote van Czaar Peter den Grote'. Daarin gaat Peter op bezoek bij de koning van Pruisen, Frederik I, om te zien hoe het er in diens rijk aan toegaat en om daarvan te leren. Hij vraagt Frederik iemand te laten ophangen, zodat hij kan zien hoe dat in Pruisen gaat. Frederik is verlegen met de situatie en zegt dat Peter maar naar de rechtbank moet gaan om te zien of er iemand tot die straf veroordeeld wordt. Nu is Peter verbaasd: 'zijt gij geen meester om te doen hangen dien gij wilt?' Nee, antwoordt Frederik: 'het Keizerrijk heeft wetten, dien wij verpligt zijn te gehoorzamen [...] De vorsten bezitten de oppermogendheid in het keizerrijk, [...] maar zij bezitten die volgens de wetten.'¹⁹

Juist de voornaamste wet, de Grondwet, stond ter discussie in de jaren dat *De Ommelander* verscheen. Een van de kwesties was de vraag of er na de afscheiding van België een nieuwe grondwet nodig was of niet. Van Zanten bespreekt een aantal tijdschriften en onderscheidt drie basisposities in het debat. De eerste is dat er niets hoefde te worden veranderd aan de bestaande grondwet van 1815, omdat de praktijk zich wel zou voegen naar de nieuwe situatie. Een tweede groep periodieken was weliswaar voor een totale scheiding van Nederland en België, maar nam geen duidelijk standpunt in over de staatsrechtelijke gevolgen ervan. Een derde groep ten slotte, met onder andere *De Standaard*, deed dat wel en verdedigde de stelling dat er na de Belgische afscheiding een nieuwe grondwet moest komen.²⁰ *De Ommelander* moet worden gerekend tot die derde groep. Men was eerst teleurgesteld en later geïrriteerd dat de nieuwe grondwet er alsmaar niet kwam:

Eene herziening der grondwet voor den staat der tegenswoordige Nederlanden [...] is thans eene eerste behoefte [...] ten einde den staat op meer hechte grondslagen te vestigen.²¹

Dit was de opinie in april 1832. Ruim een jaar later lezen we:

Sedert dertig maanden hebben wij niets meer vernomen van het verbeteren onzer gebrekkige grondwet [...] Ik verklaar hier openlijk, dat ik het daar voor houde,

17 Bijv. *De Ommelander* III/2 (18 okt. 1832), 20.

18 *De Ommelander* II/7 (28 juni 1832), 107-108. Dit is een citaat uit *Staatsrecht* van Heidenreich.

19 *De Ommelander* III/13 (21 maart 1833), 205-206. Dit stuk is overgenomen uit *Letteroefeningen* 1804, de tijd dus waarin Nederland een republiek was.

20 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarboofd en Bedaard*, 311-314.

21 *De Ommelander* II/2 (19 april 1832). Vgl. ook 'Wijzigingen onzer grondwet', *De Ommelander* II/10 (9 aug. 1832), 145-151.

dat het meer dan tijd wordt, om de hand te slaan aan den opbouw en de verbetering van ons wankelend staatsgebouw.²²

Wat moest er in de nieuwe grondwet worden opgenomen? *De Ommelander* maakte er eigenlijk niet eens zoveel woorden aan vuil. Nederland was volgens het blad inmiddels rijp voor 'eene echt liberale grondwet' met ministeriële verantwoordelijkheid, 'regelrechte en onmiddellijke verkiezingen', de publiciteit der financiën en vrije handel als belangrijkste punten.²³ *De Ommelander* plaatst zichzelf hier dus expliciet in het liberale kamp.

Overigens werd een opmerking over de grondwet de aanleiding voor de regering om de redactie te vervolgen. In het stuk 'Vaarwel aan Nederland van eenige Veendammer Landverhuizers, bij hun vertrek naar Papenburg' nemen de landverhuizers afscheid van hun geboortegrond. Zij geven allerlei redenen voor hun vertrek en noemen het land onder andere een 'provisieele staat zonder grondwet of regel', hetgeen met een beetje kwade wil kon worden opgevat als een ontkenning van de verbindende kracht van de grondwet. En omdat 'al wie boosaardiglijk de verbindende kracht der wetten aangerand of tot ongehoorzaamheid aan dezelve aangespoord heeft' een gevangenisstraf van 6 maanden tot 2 jaar kon worden opgelegd, werden uitgever Mekel en redacteurs Huizinga en Middendorp op grond van deze verordening vervolgd. Vanaf het begin was duidelijk dat Middendorp zijn straf niet zou ontlopen, daarvoor wilde het gezag té graag van hem af. Eerlijkheidshalve moet gezegd worden dat hij zijn zaak ook geen goed deed door meined te plegen en later te ontsnappen uit de gevangenis.²⁴ Ik zal op deze zaak terugkomen, maar nu wil ik eerst verder ingaan op de positie van *De Ommelander* in de discussies over de staatsinrichting.

De centralisatie van het gezag, die al in de Franse tijd was begonnen, had een groeiende bureaucratie tot gevolg die door velen werd gezien als ongewenst. Van Hogendorp, volgens *De Ommelander* 'een onzer grootste en beroemdste staatsmannen',²⁵ had de centralisatie 'eene Fransche ziekte'²⁶ genoemd en ook *De Ommelander* spreekt al in het allereerste nummer over 'een albeschikkend wantrouwend Fransch bestuur van centralisatie [...] strijdig met gewestelijke en plaatselijke belangen'.²⁷ Elders heeft men het over de grote hoeveelheid ambtenaren: een 'heirleger van verslinders der nijverheid en industrie [...] aan onze landaard en zeden vreemd [...] van af den Franschen tijd bij ons bestuur [...] ingevoerd'.²⁸ In 'De eik en de zuigplant' wordt de relatie tussen centralisatie en de Franse tijd opnieuw gelegd en worden de ambtenaren, vooral die van

22 *De Ommelander* IV/11 (22 augustus 1833), 170-171.

23 *De Ommelander* II/2 (19 april 1832), 17-21.

24 Het stuk 'Vaarwel aan Nederland' staat in *De Ommelander* IV/3 (2 mei 1833), 33-36. De Boer, 'Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden' beschrijft het hele proces uitgebreid.

25 *De Ommelander* II/10 (9 augustus 1832), 148. Ook op andere plaatsen wordt hij geroemd.

26 Aangehaald uit Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 427.

27 *De Ommelander* I/1, 11.

28 *De Ommelander* IV/5 (30 mei 1833), 65-75.

Afb. 3 Citaat uit een anoniem stuk uit *De Ommelander* 1/6 waarvoor Rengers bijzondere aandacht vroeg.

Zouden de heeren potentaten werkelijk zoo onnoozel zijn, dat zij gelooven, dat hunne wil de wil van het volk is, indien zij het slechts willen, al wil het volk het ook niet? — Dit zou even zoo zot zijn, als of de Paus beweerde, dat hij heilig was, ook dan, wanneer er geene menschen bestonden die het geloofden.

Of houden zij misschien het volk voor onnozeler dan het in der daad is? — Zouden zij gelooven, dat het volk niet in staat is te gevoelen, dat de lasten van jaar tot jaar drukkender zijn geworden; dat het getal der ambtenaren — die zichtbare verslinders van nijverheid en industrie — in gelijke verhouding aanwast; dat de koop en verkoop van vaste goederen, door de onmatige kosten van registratie enz., den ondergang van eenen ieder, die van affaire wil of moet veranderen, ten doel heeft; dat vele fabrieken door het stelsel van accijns-belastingen te gronde gaan; wijl den fabriekant

de belastingdienst, vergeleken met onkruid. In deze allegorie wordt een woekeerplant beschreven met de naam 'centralisatio gallica' (ook wel bekend onder de namen 'buralisten' of 'referendarissen') en de mossoort 'administration de la perception'. Beide planten zijn afkomstig uit Frankrijk, komen nog niet zo lang in Nederland voor en brengen veel schade toe aan bomen; niet alleen de machtige eik wordt aangetast, maar ook de fruitbomen waardoor die geen vrucht meer dragen.²⁹ De boodschap is duidelijk: er zijn veel teveel ambtenaren en de hoge kosten van het apparaat die moeten worden opgebracht door de belastingen, drukken de groei van de economie. Het waren in de landbouwprovincie Groningen natuurlijk vooral de belastingen die de boeren drukten waartegen men protesteerde. Om de achtergronden van dit protest wat duidelijker te maken, is het goed om in te zoomen op die provincie.

Groningen

Door de hoge landbouwprijzen vanaf 1790 was er welvaart gekomen in de noordelijkste provincie en er ontstond een plattelandselite die zich maatschap-

²⁹ *De Ommelander* 11/2 (19 april 1832), 28-29.

pelijk en cultureel ging ontwikkelen, bijvoorbeeld in nieuw opgerichte departementen van het Nut en in diverse leesgezelschappen. Het liberale Verlichtingsdenken vond ingang en de boeren gingen zich ook met politiek bezighouden: zij wilden niet alleen belasting betalen, maar ook invloed op het bestuur. Het kiesstelsel, waarin de landelijke stand slecht was vertegenwoordigd, was daarbij een belangrijke hindernis. Toen vanaf ongeveer 1818 een recessie in de landbouw toesloeg, ontstond er onrust in de provincie. Er werd geklaagd, geprotesteerd en actiegevoerd tegen de hoge belastingdruk en gepleit voor protectionistische maatregelen, zoals een invoerbelasting op graan. In 1823 werd er een 'Rekwest' aan de koning gericht waarop afwijzend werd gereageerd en in 1831 kwam het zelfs tot ernstige ongeregelheden waarvan Leens het centrum was. De autoriteiten zagen zich genoodzaakt in te grijpen en deze omstandigheden droegen eraan bij dat zij *De Ommelander* goed lazen en de redactie zouden gaan vervolgen.³⁰

Voor het nieuwe systeem van kadastrale belastingen was voor de Groningse boeren reden tot protest, omdat de grondlasten daardoor wel 40% hoger konden uitvallen dan ervoor.³¹ Al in de Franse Tijd waren de werkzaamheden voor het kadaster begonnen, maar de instelling werd direct overgenomen door het nieuwe bewind in 1813. Logisch, want het kadaster moest de basis vormen voor de grondbelasting, een belangrijke bron van overheidsinkomsten. Door de grond en het gebruik ervan heel precies in kaart te brengen, streefde de overheid naar een reële en eerlijkere verdeling van de lasten. Objectief meten en juiste taxatie waren daarbij voorwaarden, waarbij de taxaties misschien wel het belangrijkste waren omdat de belastbare waarde van de grond werd vastgesteld op basis van het gebruik. Duurdere soorten grond waren bijvoorbeeld moestuinen, boomgaarden en eendenkooien, terwijl de eigenaar van hooiland, rietvelden en poelen veel minder hoog werd aangeslagen. Of een perceel werd geregistreerd als hooiland of als weidegrond maakte een groot verschil bij de belastingaanslag en een deel van het protest richtte zich dan ook op de taxaties.³²

De Ommelander riep de lezers op om gebruik te maken van hun recht om te protesteren tegen de taxaties en niet pas te gaan klagen als het op betalen aankwam.³³ Toen dat protest blijkbaar niet had geholpen, werd de toon in het blad harder: in december 1832 verscheen het gedicht 'Aan de ambtenaren van het kadaster' een van de meest extreme stukken uit *De Ommelander*, in ieder geval waar het de taal betreft.³⁴ Het is een scheldkanonnade waarin de haat tegen ambtenaren samenkomt met de afkeer van de kadastrale belastingen. Inhoudelijk voegt het gedicht niets toe aan de discussie, maar het maakt wel heel duidelijk hoe de anonieme schrijver erover denkt: de ambtenaren worden

30 Botke, *Boer en heer* hoofdstuk 2 en 3 en Olthof, 'Vermogend, belezen en miskend'.

31 *De Ommelander* 1/4, 63.

32 Auke van der Woud, *Het lege land, De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848* (Amsterdam 2004) 36-48.

33 *De Ommelander* 1/5, 65-66.

34 *De Ommelander* 111/7 (27 december 1832), 107-108.

uitgemaakt voor ‘verachtelijk gespuis, uit add’ren bloed geboren, / Door domheid hoog verwaand, door laagheid diep veracht.’ Zij worden ervan beticht alles te doen voor de gunst van de koning (een ‘vergulden knaap’) en daarbij de landman te vernietigen. Dit gedicht is heel erg extreem, maar ook in de meer genuanceerde stukken is duidelijk waar het om ging: minder belastingen en bezuinigen op de ambtenarij.

Ook in het debat over het kiesstelsel vertolkte *De Ommelander* een ultraliberaal geluid. Twee vraagstukken stonden volgens Van Zanten centraal in deze discussie: de plaats van de aristocratie en de vraag wie er stemrecht zou moeten hebben.³⁵ Als we de discussie nader bekijken, zien we echter dat het eerste vraagstuk breder is. Het gaat niet alleen om de plaats van de aristocratie, maar om de vraag wie er gekozen kan (of zou moeten kunnen) worden en hoe de verhouding binnen de vertegenwoordigende lichamen moet zijn. De rol van de adel is een onderdeel van die vraag, maar algemener de hele discussie rond de standenvetegenwoordiging. In het debat over de stemgerechtigden nam *De Ommelander* niet duidelijk stelling, maar des te meer richtte het blad zich op de wat men beschouwde als buitengewoon oneerlijke vertegenwoordiging van de standen in de eigen provinciale Staten. De Staten van Groningen bestonden uit 36 leden: 12 uit de adellijke stand die de minder dan 30 Groningse edelen vertegenwoordigden, 12 voor de bijna 30.000 ‘stadgers’ en ten slotte nog 12 vertegenwoordigers van de landelijke stand en de kleine steden samen, bij elkaar bijna 129.000 inwoners. Nergens in het land was die verdeling zo onevenwichtig als juist in deze provincie met zoveel rijke boeren die een belangrijke economische machtsfactor vormden. Er was dan ook al jaren tegen geprotesteerd, zonder enig succes.³⁶

In het eerste halfjaar van *De Ommelander* verscheen, verspreid over vier nummers, een lange ‘Proeve over het stemregt in betrekking tot het getal leden der Provinciale Staten en de evenredigheid der verschillende standen in dit gewest’.³⁷ Men was noch met het totaal aantal leden, noch met het aantal leden per stand tevreden. Niet alleen vond men 36 leden onvoldoende om de hele bevolking van de provincie te vertegenwoordigen, maar bovenal dat er teveel leden van de Ridderschap zitting hadden in de Staten en veel te weinig van de landelijke stand der eigenerfden (boeren met land in de polders). Men vond het bovendien niet eerlijk dat de stedelijke stand alleen de stad Groningen vertegenwoordigde en niet de kleinere steden; die vielen onder de Landelijke stand. Over deze oneerlijke verdeling werd niet alleen in deze ‘Proeve’ geschreven, maar ook in tal van andere stukken. In het gedicht ‘Adeldom en gepeupel’ pleit de auteur voor meer zeggenschap voor de middengroepen, die hard werken

35 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 319-321.

36 Lodewijk Blok, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen 1987) 74-78.

37 *De Ommelander* 1/9, 129-138, 1/11, 161-174, 1/12, 184-187 en 1/13, 193-200. Er wordt nog een vervolg aangekondigd, maar dat is niet verschenen. Wel een reactie in II/2 (19 april 1832), 17-21.

Afb. 4 Detail uit: J.H. Jappé, *Kaart van de provincie Groningen: met een gedeelte van Vriesland & Drenthe*. [Groningen], J. Oomkens, 1838. UBL COLLEBN Port 46 N 59.

en het geld verdienen: ‘Dat de stand die zich verweert / ook de maatschappij regeert’. Daarmee worden vooral de eigenerfden bedoeld, die volgens *De Ommelander* meer invloed moesten krijgen op het bestuur.³⁸

In september 1833 werd een artikel uit het ultraliberale blad *De Onpartijdige* overgenomen.³⁹ Er staat: ‘Dat regt [om het volk te vertegenwoordigen LW] late men den man van kunde door zijnen stand, en van ervaring door zijne jaren’. Er wordt hier dus geen afstand genomen van de standenvertegenwoordiging, maar het stuk benadrukt wel de onafhankelijkheid van de volksvertegenwoordigers. Zij moeten geen andere belangen hebben dan die van het volk, geen ‘beloften van eeramten of Ridderteekens moeten hem een ja ontlokken, waar zijn inwendig gevoel neen zegt’. *De Ommelander* neemt hier geen echt extreme positie in, want over het algemeen was men het in Nederland wel eens met een gemengde regeringsvorm waarbij standenvertegenwoordiging in een of andere vorm bewaard bleef.⁴⁰ Een van de weinige uitzonderingen was een inwoner van het Westerkwartier die in een ingezonden stuk zegt dat de standen helemaal niet meer bestaan. Alleen de grootte van de bevolking zou volgens hem de basis moeten vormen voor representatie.⁴¹ Ook elders in de *De Ommelander* wordt wel gepleit voor ‘regelrechte en onmiddellijke’ verkiezingen, maar hoe een nieuw stelsel er precies uit zou moeten zien, bespreekt men niet.

³⁸ *De Ommelander* 1/13, 206-208.

³⁹ *De Ommelander* 1v/13 (19 september 1833), 199-204. Voor *De Onpartijdige* zie Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 331.

⁴⁰ Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 320-321.

⁴¹ *De Ommelander* 11/2 (19 april 1832), 17-21.

Een ding is echter wel duidelijk: de zich emanciperende boeren gaan invloed opeisen ten koste van de adel.

De Ommelander, De Cock en Middendorp

Terwijl Herman Middendorp in Leens zijn stukken voor *De Ommelander* schreef, predikte drie kilometer verderop Hendrik de Cock in de kerk van Ulrum zijn ideeën die in oktober 1834 zouden leiden tot de Afscheiding. Het zal Middendorp als zoon van een predikant ongetwijfeld geïnteresseerd hebben. Wesseling heeft zich in zijn boeken over de Afscheiding de vraag gesteld naar het verband tussen de godsdienstige en sociale onrust in de provincie Groningen en bespreekt daarbij ook *De Ommelander*. Hij heeft echter geen persoonlijke contacten tussen de twee groepen gevonden en komt tot de conclusie dat er geen relatie was.⁴² In *De Ommelander* wordt één keer aandacht aan De Cock besteed. De auteur van het gedicht 'De nieuwe haan' heeft geen goed woord over voor de haan en juicht het toe dat hij is gekortwiekert en opgesloten:

Hij kraait, maar zonder slot of zin,
 En 't heeft geen greintje wijsheid in:
 Hij pikt nog d'oude Dortsche pap,
 En maakt een bijster zot geklap
 [...]
 't Is goed dat men zijn vlerken knot,
 Hem schutte in zijn kippenkot.⁴³

Het is zo niet vreemd dat er in het tijdschrift niet uitgebreid wordt ingegaan op De Cocks religieuze ideeën of persoon, omdat het latere belang van diens optreden op het moment van *De Ommelander* lang nog niet duidelijk was. Maar ook De Cock is voor de autoriteiten een bron van zorg geweest die hun aandacht had. Hoewel totaal anders van aard, was ook hij iemand die openlijk uiting gaf aan zijn ideeën en zich niet zomaar neerlegde bij het centrale gezag.

Wie de auteur van 'De nieuwe haan' is, weten we niet. Niet Middendorp hoogstwaarschijnlijk, die maakte op dat moment al geen deel meer uit van de redactie. Op het moment van publicatie van dit gedicht was hij op de vlucht voor Justitie. Tijdens zijn vervolging vanwege de passage over de grondwet in 'Vaarwel aan Nederland', in de tweede helft van 1833, had hij zich in allerlei bochten gewrongen om onder zijn straf uit te komen, onder meer door meened te plegen en een man uit Baflo om te kopen om schuld te bekennen in zijn plaats. Zonder succes evenwel want hij werd veroordeeld tot een celstraf van een jaar. Toen een verzoek om

⁴² J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland. Deel III De classis Groningen van de Afgescheiden kerken*. (Groningen 1978) 311-318.

⁴³ *De Ommelander* v/7 (26 december 1833), 110-111. De laatste regels verwijzen naar de schorsing van De Cock op 19 december 1833. Harm Veldman, *Hendrik de Cock (1801-1842). Op de breuklijnen in theologie en kerk in Nederland* (Kampen 2009) 187.

gratie werd afgewezen ging hij er vandoor, maar werd uiteindelijk in januari 1834 alsnog gepakt en opgesloten in het Militaire Huis van Verzekering in Groningen.

Het ging niet goed met Herman Adriani Middendorp. Vanwege zijn slechte gedrag werden er geen verzachtende omstandigheden geaccepteerd, zelfs niet toen in februari 1834 zijn vrouw plotseling overleed, waardoor hun twee kinderen van 12 en 13 jaar achterbleven. Hij zal ze niet hebben kunnen verzorgen, ook niet toen het hem eind mei lukte uit de gevangenis te ontsnappen. Hoe het precies met hem is afgelopen, is niet bekend, maar in maart 1835 is zijn boedel geveild en daarbij werd melding gemaakt van zijn dood.⁴⁴ *De Ommelander* bestond toen al niet meer. Na de arrestatie van de redactie matigde het blad zijn toon en op 20 maart 1834 verscheen het laatste nummer: 'De omstandigheden, welke tot suppressie van dit blad aanleiding hebben gegeven, zijn te wel bekend, dan dat wij het noodig oordelen hiervan gewag te maken.'

Conclusie

In *Nederland* oppositie?! Daar waar alles eensgezind denkt en handelt en voor de algemeene belangen van den Staat de handen in een slaat: dáár oppositie?! Ja voorzeker, daar als elders (...)⁴⁵

Tijdens de regeerperiode van koning Willem I werd een belangrijke basis gelegd voor het Nederlandse politieke stelsel. Dat ging, soms zelfs letterlijk, niet zonder slag of stoot, waarbij de persoonlijkheid van Willem I een belangrijke rol speelde. Het staatsbestel moest vorm krijgen onder een vorst met autocratische trekken en dat bemoeilijkte de discussie. Langzaam vormde zich een oppositie; in het parlement, maar vooral ook daarbuiten, in de pers. Het hele staatsbestel stond ter discussie: de grondwet, de machtsverhoudingen tussen vorst, ministers en parlement, het kiesstelsel, de ambtenaren, de financiën. Rond de Tienjaarlijkse Begrotingen in 1819 en 1829 laaiden de discussies op, terwijl de kritiek in andere periodes veel minder heftig was. Na de Belgische Opstand bijvoorbeeld luwde het debat in het Noorden haast helemaal. Hoewel er volgens sommigen na de onafhankelijkheid van België een grondwetswijziging nodig was, verdween in Nederland de drang naar vernieuwing, onder andere door de staat van oorlog waarin het land zich bevond. De rijen sloten zich en een golf van nationalisme en vaderlandsliefde overspoelde het land. Critici kregen het moeilijk en moesten tegen de stroom oproeien.

Jeroen van Zanten beschrijft in zijn proefschrift uitvoerig hoe tijdens de regeerperiode van Willem I de politieke discussie en oppositievorming verliep. Hij bespreekt de belangrijke spelers in het debat en de invloedrijke rol van de pers. Hij schrijft hoe in de jaren na 1830 het 'repressief nationaal gevoel' de discussie fataal werd en dat veel opiniebladen in die jaren het loodje legden. In diezelfde

44 De Boer, 'Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden', 358.

45 *De Ommelander* v/10 (6 februari 1834), 152.

periode verscheen in Groningen, een provincie waar al eerder rellen tegen het centrale gezag waren geweest, *De Ommelander*. Dit tijdschrift nam duidelijk stelling in het politieke debat en voerde heftig oppositie tegen het beleid van Willem I en de overheersende ideeën over staatsinrichting. Zo pleitte het voor inperking van de macht van de koning, voor volksoevereiniteit, voor drastische verkleining van het ambtenarenapparaat, voor belastingverlaging en voor bezuinigingen bij de overheid. Daarmee past het binnen het progressieve ultraliberale stroming die Van Zanten onderscheidt binnen de oppositie in Nederland.

Zoals de titel van het blad suggereert, is *De Ommelander* sterk regionaal georiënteerd. Hoewel de redactie niet uit boeren bestaat, komt het op voor de belangen van de zich emanciperende Groningse boerenstand. In de Provinciale Staten komen die regionale belangen en de staatsinrichting samen en de verhoudingen daarin zijn dan ook een belangrijk issue voor *De Ommelander*. Er wordt gepleit voor andere verhoudingen binnen de standenvertegenwoordiging en voor een ander kiesstelsel, met minder invloed voor de adel en meer voor de boeren.

Bestudering van dit en andere tijdschriften helpt ons de ideeën die er bij de oppositie leefden meer kleur te geven. Voor de jaren waarin *De Ommelander* verscheen, 1831-1834, is dat extra interessant omdat de oppositie het tij tegen had. De aandacht waarmee men het blad op het provinciehuis en in Den Haag volgde, laat zien dat de ideeën door de machthebbers als een bedreiging werden gevoeld, wat er ongetwijfeld mee te maken had dat *De Ommelander* deel uitmaakte van een liberale oppositie die veel groter was dan alleen dit blaadje uit Groningen. Toen er zich een gelegenheid voordeed, werd de redactie opgepakt en vervolgd. Daarmee werd *De Ommelander* net als andere tijdschriften monddood gemaakt. Dat laat zien dat het gezag van Willem I op dát moment nog sterk genoeg was om de liberale oppositie het hoofd te bieden en hervormingen van het staatsbestel tegen te houden.

Liesbet Winkelmolen, Universiteit Leiden, opleiding Nederlandkunde / Dutch Studies, l.m.winkelmolen@hum.leidenuniv.nl